

Primerjalna zgodovina knjižnosti in standardizacije v nekaterih južnoslovanskih jezikih

Anita Peti-Stantić: *Jezik naš i/ili njihov. Vježbe iz poredbene povijesti južnoslovanskih standardizacijskih procesa.* Zagreb: Srednja Europa d. o. o., 2008. 495 str. Monografija profesorice primerjalnojezikoslovnih študij južnoslovanskih jezikov na zagrebški filozofski fakulteti Anite Peti-Stantić se poetično in hkrati pomenljivo začena s pesmijo Josipa Pupačića *Zemlja i ja* in nadaljuje s predstavitvijo zgradbe in ciljev monografije (pogl. *Zgradba i ciljevi knjige*, 11–30). Še posebej tehten razlog, da opozorimo na to monografijo, je primerjalna študija standardizacije južnoslovanskih jezikov, drugi, dodatni razlog pa je zagotovo tudi ta, da je avtorica mdr. tudi predavateljica slovenskega jezika na zagrebški filozofski fakulteti – s tega vidika je za nas zanimivo predvsem umeščanje in ovrednotenje slovenskega deleža v tem primerjalnem južnoslovanskem kontekstu.

Na že omenjenem začetku avtorica koristno zastavlja in utemeljuje izbrana izhodišča obravnave in pa izbor obravnavanih besedil. K večji prepoznavnosti in opredelitvi problema pomaga primerjalna obravnava, ki organskonujno vključuje tudi sociolingvistični vidik, saj, kot avtorica tudi eksplicitno potrjuje, vsi jeziki živijo svoje življenje v različnih pojavnih oblikah, predvsem v besedilih, in brez sociolingvistike ne bi bilo »koherentne

slike«. Avtorčin *jezik* v naslovu ni nacionalni pojem, ker tudi v obravnavanih (zgodnejših) obdobjih ni bil *nacionalni* v današnjem pomenu besede in ker nacionalna oznaka tudi sicer jeziku preveč zožuje njegovo siceršnjo možno širino. S sintagmo *naš i/ili njihov* pa avtorica opozori zgolj na pripovedovalčevo perspektivo, v smislu da je jezik, v katerem govorimo, »naš lastni« in da je ta isti jezik z zamenjavo perspektive in pripovedovalca, tj. s pripovedovalske perspektive nekoga drugega/onkraj v razmerju do nas, »njihov«; skratka v naslovu je nakazana težnja, da bi se tudi v nadaljnji obravnavi začutila vključenost različnih pogledov na stvarino in s tem posledično lahko tudi širši in celo nadnacionalni pristop k predstavljeni tematiki. V stilu uvodne pesmi se v nadaljevanju razvija in razveja avtoričino osnovno metodološko vodilo, da jezik navadno istovetimo s svojo stvarnostjo in si njegov obstoj uzavestimo šele v stiku z drugim jezikom, torej medjezikovno primerjalno. Zato tudi ta monografija sodi v primerjalno zgodovinsko jezikoslovje – je predvsem interdisciplinarni preplet zgodovine, družboslovja in jezikoslovja, kar mdr. omogoča tudi vzpostavljanje razmerja med jeziki in družbami. Pri sociolingvističnem pristopu avtorica poudarja vidik D. Crystala in R. Simeona, ki sociolingvistiko opredelujeta kot jezikoslovno vejo, ki proučuje načine vključevanja jezikov v razmerja z družbo;

temu načinu se pridružuje sociohistorična lingvistika oz. družbenozgodovinsko jezikoslovje. V knjigi se razpravlja o jeziku kot najnavadnejšem sredstvu sporazumevanja in o *knjižnem jeziku* kot o njegovi kultivirano-kulturni intelektualni različici – ta jezikovna nadgradnja je kulturno-civilizacijsko vezana na pojav pismenosti in knjižnosti. Prvotna narečna osnova oz. organski govor je govorna, tj. v teh primerih govorimo zlasti o govorjenem jeziku, vezanem na določen prostor in čas; pisna knjižna različica pa jezik dviga čez prostorske in časovne meje. In če so prevodi biblij izražali moč določenega jezika, so bile slovnice in slovarji potrebni za predpis norme; pri izboru upoštevanih besedil je avtorica skušala poiskati uravnovešen prikaz med prvotno knjižnimi in prvotno govorjenimi besedili.

Avtorica je knjigo, ki obsega skoraj petsto strani, razdelila v enajst poglavij, naslovi katerih dovolj pomenljivo odkrivajo vseobsežnost obravnavane stvarine: 1 *Poredbena povijesna sociolingvistika – disciplina i metoda* (33–53), 2 *Korpus – definicije, kriteriji i tekstovi* (57–113), 3 *Vrijeme i prostor* (117–161), 4 *Liturgijski tekstovi* (165–222), 5 *Školstvo u južnoslavenskim zemljama* (225–272), 6 *Pisari i pisarske kancelarije, tiskari i tiskarstvo* (275–321), 7 *Ideje i krugovi* (325–411), 8 *Popis jezikoslovnih djela objavljenih u južnoslavenskim zemljama od 16. do prve polovice 19. stoljeća* (414–425), 9 *Umjesto zaključka* (429–434) s poudarjenimi mislimi iz besedila; sledijo še obsežen angleški povzetek 10 *Summary* (437–458) in 11 *Popis korištenih izvora i literature* (461–487), ki ponuja informativno in uporabno koristno notranjo delitev virov in literature na 11.1 *Opći i metodološki tekstovi*, 11.2 *Povijest*, 11.3 *Izvori*, 11.4 *Literatura vezana uz pisanu riječ na hrvatskom jeziku*, 11.5 *Literatura vezana uz pisanu riječ na*

slovenskom jeziku, 11.6 *Literatura vezana uz pisanu riječ na srpskom jeziku*, po tem sledita še *Pojmovno kazalo* (489–492) in *Kazalo imena* (493–495). Vsem naštetim naslovom poglavij so pripisane strani, na katere se bom v nadaljevanju sklicevala pri povzemanju in poudarjanju posameznih trditev. Posebej bodo pokomentirana samo določena podpoglavja knjige – njihova uvrstitve v eno izmed zgoraj navedenih poglavij pa bo nakazana z desetiškim številom podpoglavja in s stranjo.

Nekaj poudarkov. Naslovi poglavij napovedujejo težnjo po večplastni in večperspektivni predstavitvi stanj in razvojev jezika oz. predstavitev jezika glede na specifično posameznih obdobj in posameznih vitalnih področij delovanja. V nadaljevanju se bom dotaknila nekaj teoretično-metodoloških izhodišč, ki si jih je avtorica izbrala kot orodje oz. merila vrednotenja, obenem pa bom skušala opozoriti tudi na avtoričin komentar slovenskega deleža v procesu južnoslovanske standardizacije.

Ena od izhodiščnih avtoričinih postavk je, da je knjižni jezik eden od bistvenih odrazov narodne pripadnosti in hkrati zadnja faza urejanja odnosa/razmerja med družbo in jezikom, in hkrati tudi jezikovnega kultiviranega odnosa do drugih družb (38). Avtorica tudi ne skriva ambicije svoje delo uvrstiti med pionirska dela s področja primerjalne zgodovinske oz. razvojne standardologije v smislu predpostavke, da je za pravilno razumevanje današnjega trenutnega jezikovnega standarda v našem širšem južnoslovanskem prostoru nujno potreben vpogled v večstoletni proces standardizacije in njenih spremljajočih idej (12). Iz razmerja etnija : jezik si zastavlja nalogo odgovoriti na vprašanja: – Kateri jeziki in kdaj so se znašli v procesu standardizacije?, Kateri jeziki

so se uporabljali v katerih okoliščinah?, – V katerih tipih besedil se pojavljajo eksplicitne izjave kot odraz jezikovnega in jezikoslovnega uzavešanja?, V katerih jezikih so ta besedila napisana? (39). Po pričakovanjih obravnava združuje diahroni in sinhroni pristop, v smislu da je jezik hkratni predmet trajnih sprememb, za jezikovnosistemsko analizo pa moramo imeti prereze stanj; vsekakor pa se je lepo potrdilo, da lahko vzdrži samo vzročno-posledična obravnava, ki lahko v celovito koherentno sliko poveže obravnavo rabe jezika in takratno težnjo po ubeseditvi zlasti določenih vsebin.

V zgodovini se je potreba po širšem in najširšem komuniciranju odražala tudi v sprejemanju *lingue france*, čeprav je bila vseskozi prisotna tudi težnja po svoji kulturni skupnosti in po lojalnosti lastnemu maternemu jeziku, pogosto tudi lokalno obarvanemu. Z južnoslovanskega vidika je starocerkvenoslovanščina po avtorici predstavljala neke vrste prehod med narodnim/ljudskim jezikom in zapisano knjižno različico; in v nasprotju s starocerkvenoslovanščino, ki je bila glede na povedano neke vrste »vsakogaršnji jezik«, je bila latinščina povsem odmaknjen univerzum v smislu globalnega jezika in zato nad vsemi privzdignjeni »nikogaršnji jezik« (136, 137). Za procese standardizacije med južnoslovanskimi jeziki je bil tekom različnih zgodovinskih obdobji odločilen različen odnos pravoslavne in rimskokatoliške cerkve, s tem da slednja ni omogočala istih pogojev za kultivirano-kulturni razvoj in razširitev narodnega jezika v Sloveniji in na Hrvaškem. In ker je cerkvena vloga bistveno soodločala o tem, da so bili jeziki kot hebrejščina, grščina in latinščina opredeljeni kot klasični, je bil cilj drugih narodnih/ljudskih jezikov približati se zmožnosti izražati tudi cerkvene vsebine.

Južnoslovenski jezikovni prostor je v standardizacijskih procesih prek različnih neenakopravnih razmerij med (svojim) posameznim narodnim/ljudskim jezikom in že izoblikovanimi knjižnojezikovnimi skupnostmi (nemško, italijansko, madžarsko in turško) postopoma izoblikoval svoje knjižne jezike. V procesu več kot stoletne standardizacije, povezane z zgodovinsko-socialnimi posebnostmi posameznih okolij, avtorica skladno z obravnavanim jezikovnim področjem ločuje med (a) primarno standardizacijo s povezovalno vlogo (ki jo je s panslavizacijo zagotovo opravljal npr. ilirizem) in med (b) skoraj vzporedno sekundarno standardizacijo ali restandardizacijo, ki je zaradi natančnejše narodnojezikovne identifikacije in zlasti težnje po ohranitvi lastne identitete potekala v delitvi med hrvaškim in srbskim jezikom (72–73); trajna težnja po jezikovnem kontinuumu pa je bila in bo usmerjena v nadaljnje stopnje končnih standardizacij posameznih jezikov. Pojem *jezikovna standardizacija* v južnoslovanskem jezikovnem prostoru je po avtorici vezan predvsem na celo 19. stoletje, medtem ko je pojem *knjižni jezik* vezan na prvo kultivirano oblikovanje jezika v knjigah in na vsa nadaljnja stoletja prednacionalizacije in predstandardizacije, vse do 19. stoletja. Ti vidiki in opredelitve jezikovnega standarda in knjižnosti vsekakor samo še dodatno primerjalnorazvojno utrjujejo in dopolnjujejo utemeljeni soobstoj pojmov *standardni* in *knjižni* tudi danes.

Znotraj jezikovnih razmerij v južnoslovanskem prostoru je imela tudi nujna večjezičnost več razlogov, ki po avtorici tvorijo vsaj dva bistvena tipa večjezičnosti, in sicer tisto za vsakodnevne potrebe in sprotno komunikacijo z uradnimi obrazci in potrdili in drugo, prestižnejšo, ki omogoča posamezniku vstop v višji intelektualni in

tudi kulturno-civilizacijski krog; slednja vključuje predvsem tvorbo umetnostnih in znanstvenih besedil. In razvoj knjižne tradicije se kot večstoletno knjižno izročilo odraža v besedilih z različno stopnjo jezikovne razvitosti in z različno stopnjo jezikoslovne uzaveščenosti sploh, z različnostjo tvorca in z različno namembnostjo – avtorica jih deli na liturgična besedila v »stiliziranem narodnem jeziku«, ki odražajo stanje jezika in sploh jezikovno-družbene razmere na določenem področju; praktičnosporazumevalna besedila v »stiliziranem narodnem jeziku« so različne pravno-upravne listine, obrazci, letopisi in tudi vsakovrstni priročniki; latinsko, nemško ali italijansko pisana besedila, največkrat v knjižni obliki, ki o jeziku in narodu pripovedujejo drugemu/tujemu naslovniku; četrto skupino predstavljajo še jezikoslovna dela (pretežno slovnice in slovarji), ki poleg vseh jezikoslovnih opisov in napotkov implicirajo tudi trenutno normo. Tu avtorica še posebej poudari, da je bilo poslanstvo slovnice in slovarjev utrjevanje jezikovne kompetence in hkrati ohranjanje opisovanega oz. analiziranega jezika. V zvezi s slednjim je poudarjena zlasti jezikovnoohranjevalna vloga Pohlino ve in Kopitarjeve slovnice (94, 108n). Avtorica eksplicitno poudari, da se je med razpravo o standardizacijskih jezikovnih procesih razkrilo, da so za analizo jezikovne standardizacije najpomembnejša ravno liturgična besedila. Ta besedila, tj. molitve in še zlasti pridige, so imela neposreden vpliv na naslovnika, najprej govorjeni in nato še zapisani – v zvezi s tem avtorica kot aktualno uporabljeni jezik, tako v govorni kot v pisni obliki, omenja neke vrste nadnarečni *koine*. Pridige so tako v literarnem kot jezikovnem smislu predstavljale neke vrste prehod med »navadnim ljudskim« in »književnim«, med »predstandardom« in »standardom« (165, 205). V okviru slovenske pridižne dejavnosti (podpogl. 4.4, 205n) je dovolj

jasno ovrednoten tudi prispevek Matije Kastelca in Janeza Svetokriškega k ohranjanju in razvoju slovenskega jezika – avtorica ugotavlja, kako sta se pridigarstva praktičnost in priljudnost odražali tudi v priljudni uporabi govorjenega in zapisanega jezika. V smislu osnovnega načela čimbolj približati božjo besedo vsakomur je prekomentiran učbeniško-slovarski prispevek k oblikovanju knjižne slovenščine zlasti reformatorske trojke Trubar – Krelj – Bohorič z v vseh pogledih bazičnimi deli kot *Katekizem z Abecednikom* – *Otročja biblija* – *Zimske urice proste*. Potrebnost in vrednost polihistorskega dela nasploh, še zlasti njegov prispevek na zgodovinskem in jezikoslovnem področju, je avtorica poudarila z izčrpnjšim komentiranjem Valvasorjeve *Slave Vojvodine Kranjske* (podpogl. 6.4, 360n). Večjo pridobitev v smer nadaljnjega oblikovanja knjižne slovenščine pa zagotovo pomeni Zoisov razsvetljenski krog, ki slovenščini da vlogo ubesediti tudi izvirno slovensko misel. To je samo nekaj opozoril, da monografija Anite Peti Stantič v dovolj obsežno zajeti južnoslovanski kontekst primerjalno-komentirano in posledično vključuje tudi razvoj slovenščine in hkrati seveda tudi razvoj in prispevek slovenske (jezikoslovne) misli.

Med drugim je v knjigi dovolj jasno pokazano, kako je bila za razvoj posameznega knjižnega jezika poleg slovnice in slovarske misli nujna nejezikoslovna intelektualna misel, ki je znala vnesti uzaveščeno kultivirano (govorno in pisno) rabo jezika na različna področja človekovega delovanja.

Andreja Žele

ZRC SAZU

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
 andreja.zele@zrc-sazu.si